

CÓMPRE VOLVER A PONDAL

Xosé Luís Franco Grande

A vida, como sabemos, é puro azar. O azar quixo que o 20 de febreiro de 1952, hai 63 anos, o meu oculista, Antón Beiras, tío de Xosé Manuel Beiras, me regalara dous libros que teñen algo que ver con este acto: un era o número 3 da revista *Grial*, a que fora prohibida por Juan Aparicio, na que viña un traballo sobre a lingua de Curros debido a un filólogo mozo, que hoxe, 63 anos despois, preside a Real Academia Galega. E o outro libro era as Poesías de Eduardo Pondal, segunda edición da Real Academia Galega do ano 1935. É obvio que hai 63 anos non podía eu sospeitar que hoxe, neste aniversario do nacemento de Pondal, estaría aquí, en Ponteceso, baixo a presidencia daquel mozo filólogo e tratando de falarlles de Pondal. A vida é puro azar e, como tal, lévanos de sorpresa en sorpresa. E algunhas, ás veces, son gratificantes.

A influencia de Murguía na Galicia do seu tempo é tan poderosa que nada se explica sen el. É moi claro que sen Murguía non é concibible Rosalía, a Rosalía poeta galega, a Rosalía precursora, a Rosalía que eleva o noso idioma á categoría estética de lingua poética. Pero sen Murguía tampouco se pode comprender a Pondal, polas razóns que se dirán. E sen este non é concibible Curros. Como tamén, sen el, é imaxinable o movemento rexionalista.

A figura de Murguía é mesmo asoballante. Aquel home que era máis ben retaco, do que se di que usaba chistera para aparentar uns centímetros máis de alto, que aínda para algúns malévolos podería semellar ridículo á beira da súa muller, Rosalía, que era máis ben alta, foi un espírito poderoso, cunha asombrosa capacidade individual de traballo, que tiña parella capacidade e folgos para facer traballar aos demais e que a todos sabía levar a súa poderosa fe.

Pois se pensamos na Galicia que lle tocou vivir, un país agrícola e en boa parte analfabeto, sen peso, ou con moi pouco peso, das súas cidades ou da súa Universidade, ao que podemos engadir algo ao que el lle deu sempre moita importancia –o fracaso do levantamento de Solís e a conseguinte frustración da intelectualidade galega e dos liberais progresistas–, non hai máis remedio que concluír que é moita a fe que cumpría para, nesas circunstancias, pensar na rexeneración de Galicia e orientar toda unha vida a esa finalidade –como el fixo, e xa de moi novo.

Dicía Sören Kierkegaard que a fe é a máis alta dimensión do ser humano. A fe creadora, non a do catecismo do P. Astete, a fe que cómpre sempre para levar adiante toda empresa, aínda as máis pequenas. Poucas veces alguén poderá personificar esta idea do pensador danés, encarnala, como Manuel Murguía.

Pois ben, foi Eduardo Pondal unha das persoas que máis e mellor influencia recibiron de Manuel Murguía, de tal sorte que, no meu parecer, é en certa maneira inexplicable o poeta Eduardo Pondal sen esa influencia, pensamos que vivificante e benéfica, de Murguía.

1. En primeiro termo, os dous mantiveron sempre unha estreita amizade, unha relación de recíproco respecto e de moi alta consideración. É un feito importante, porque de non ter existido entre eles esa particular relación, sería impensable que a influencia exercida por Murguía sobre Pondal tivese o alcance que tivo, o que procuraremos poñer de manifesto aquí.

Amizade que non debeu de ser fácil, ao menos nalgúns momentos, pois a relación entre personalidades tan poderosas chegou a botar chispas, como acredita a correspondencia habida entre eles: “Usted y yo podemos regañar, pero no reñir”, podemos ler na correspondencia.

As probas serían múltiples, dende ter encomendado Pondal no seu testamento a Murguía o coidado da publicación da súa obra, ata as confidencias, tan persoais, de Pondal a Murguía por mor dunha enfermidade que por aquel entón non se acostumaba falar dela agás na máis estrita intimidade, ou dende a amizade de Rosalía coas irmás de Pondal, afirmada por uns e negada por outros, ata a poñer no coñecemento deste autores e textos que marcaron para sempre o seu dicir poético.

2. E así sucede que, pola man de Murguía, ten Pondal coñecemento dos poemas do falso Ossián, ou sexa de Macpherson, sen os que non se pode concibir o mellor da súa poesía, e moitas outras obras. Ou sexa, xusto os poemas que máis influíran no romanticismo europeo, un pouco tardiamente van influír tamén na poesía galega.

Sei que entro nunha zona polémica. Pois para uns, como Carballo Calero, foi o pulo romántico europeo o que permitiu acordar a Galicia, o que removeu as nosas enerxías creadoras, o que nos empuxou a entrar de novo na historia despois de catro séculos de mutismo creador, para outros, a Galicia do Rexurdimento xa nada ten que ver co romanticismo europeo, pois cronoloxicamente cadra co realismo e o idealismo. É claro que se ollamos o caso tan só dende un punto de vista cronolóxico sen máis, podería ser certo o que din os autores do segundo grupo. Pero hai algúns factores que, para min, deben ser subliñados e dos que non se pode prescindir: a inmensa personalidade de Murguía, non só como historiador e escritor, senón como home de acción e, por riba de todo, como animador da escura Galicia de entón. Por unha banda, Murguía é unha personalidade tipicamente romántica: como bo romántico vai procurar a personalidade de Galicia na historia, e, xusto porque pensa que Galicia ten unha historia propia, terá en consecuencia unha personalidade de seu. Ou sexa, que como historiador, a mentalidade de Murguía é a dun romántico, por máis que cronoloxicamente actúe fóra do romanticismo cronolóxico.

Pero non só na historia centra Murguía a personalidade de Galicia: tamén no seu idioma e na súa cultura. Aquí Murguía está adiantándose ao rexionalismo e xa se comporta, non como un rexionalista, senón como un verdadeiro nacionalista: xa non é só un romántico ou un rexionalista. Ao meu ver está xa adiantándose á xeración seguinte.

Isto ten importancia porque, ao meu ver, Pondal bebeu en Murguía certas ideas soterradas que hai na súa poesía e que non se explican fóra da súa estreita relación con Murguía. A elas imos referirnos neste forzosamente breve parladoiro.

Pouco nos importa que hoxe algunha das teses de Murguía non sexan xa defendibles, total ou parcialmente: iso pasa sempre, nas ciencias históricas como nas ciencias da natureza, pois toda ciencia, sen excepción, xorde co destino de ser rectificadora, superada e mellorada. O que si importa é que, por riba das rectificacións e melloras que haxa que introducir na obra de Murguía, ou aínda á marxe dos distintos posicionamentos que el mesmo mantivo ao longo da súa vida (o liberal progresista inicial ou o seu liberalismo conservador posterior) na interpretación da historia de Galicia, permanece sempre unha idea central do ser de Galicia, a idea dunha comunidade diferenciada pola presenza de raza, lingua (alma ou espírito), costumes, xeografía ou territorio, certas relacións de propiedade etc., unha idea de galegitude. Ou sexa, o fundamento mesmo do que el chamaba conciencia de Galicia, conciencia de nós mesmos, conciencia de pobo.

Lingua diferente, diferente nacionalidade –di Murguía seguindo aos seus mestres europeos. Ou tamén, como dixo no seu discurso de inauguración da Real Academia Galega, pobo que esquece a súa lingua é pobo morto.

É importante que teñamos claro que hai na obra de Murguía un pensamento político que vai influír en Pondal. Non era un político, no sentido de home de partido. Pero hai na súa obra un pensamento político, bases ou fundamentos para unha actuación política, expresivo das necesidades políticas de Galicia, que el mesmo resume no seu traballo *Regionalismo*, publicado en 1889, no que se poden sinalar once puntos esenciais do seu ideario: sentada a idea de nacionalidade galega, trátase de conservar o que é privativo desa nacionalidade, “levantando –di– el espíritu público, recobrar, por lo menos, su autonomía administrativa”; que o poder central non nos governe como a unha colonia, senón como a pobo importante “sobre el cual pesan tan especialmente las cargas necesarias para el sostén del Estado”; que as leis que se diten para protexer os intereses xerais non descoñezan os nosos; que os pobos galegos non vivan vida anormal polo “absentismo de las inteligencias y de la riqueza, mejor dicho, de las clases ricas”; que os alleos non veñan gobernarnos; que a lingua galega sexa tan oficial como a do Estado; que os que administren xustiza e deban dirixir “la conciencia del hombre en nuestro país sean escogidos de entre sus hijos”; que se nos oia “por entero y teniendo en cuenta los ecos todos de la opinión general”; que os nosos

homes públicos “no nos los manden de la corte, hechos y consagrados, como quien remite una mercancía a la que el esto todopoderoso puso un sello inmaculado”. **“En una palabra –resume– quiere [Galicia] la descentralización más completa, bajo todos los aspectos y en todos los órdenes, en el moral, en el intelectual, en el político, y en el de los intereses materiales”.**

Este mundo de Murguía foi intensamente vivido por Eduardo Pondal. E Murguía soubo aguilloar os dotes poéticos do seu amigo de Ponteceso, nas súas conversas, no estudo dos libros de Murguía e no coñecemento que por este tivo de libros que o asinarían para sempre, como sucedeu cos supostos poemas célticos de Macpherson.

Pero convén que adiantemos que non debemos caer na tentación de pensar que a poesía de Pondal vén ser algo así como a formulación poética de visión histórica de Galicia que Murguía tiña. Nada diso: Murguía era un historiador, un intelectual que trataba de comprender a personalidade de Galicia, a súa realidade pasada, como medio para chegar a asegurar un futuro que a puxese ao día. E facíao, como é lóxico, cos medios de que un historiador dispón: maiormente análise de documentos, de monumentos e de tradicións, con finalidade didáctica ou sinxelamente de erudición e de saber. Pondal, pola contra, está moi lonxe desa finalidade: a súa non é histórica, nin didáctica, nin erudita, senón estética.

Sucede que toda estética arrinca sempre dunha realidade inmediata: os místicos, San Juan de la Cruz, por exemplo, ten o baseamento da súa estética nesa suposta unión con Deus de que nos falan os místicos; pero o seu baseamento non é a esencia da súa poesía senón o tratamento estético que lle soubo dar por medio dos recursos expresivos propios da expresión poética, recursos que transforman a realidade inmediata en arte, en *poiesis* que dirían os gregos.

Poñamos un exemplo máis: Curros, por exemplo, parte doutras realidades inmediatas –baseamento dos seus poemas– como poden ser a inxustiza, a relixión mercantilizada, a ignorancia do pobo do que se abusa xusto por ser ignorante, o progreso. Pero cando arremete contra esas situacións –a súa realidade inmediata–, estas, no seu poema, transfórmanse en arte polos artificios propios da expresión poética, de onde sae, xa independente e con vida propia, a obra de creación.

Teñamos presente en todo momento que o mundo da arte é sempre ambiguo; e o da alta poesía é esquivo e equívoco, pois é un mundo construído con palabras, pero no que estas son a un tempo materia e espírito da obra de creación. A poesía faise con palabras, pero, a diferenza do resto da literatura, só admite palabras (a palabra-cousa, de que falaba Sartre), e de tal xeito que estas, estrolladas polos procedementos propios da expresión poética, son esencialmente insubstituíbles.

Murguía, que foi o gran animador da Galicia do seu tempo, soubo engaiolar a Pondal, comunicarlle entusiasmo e fe e abrílo a un mundo prodixioso, ao mundo prehistórico e ao celtismo. Esa vai ser a realidade inmediata da que vai arrincar a poesía de Pondal. Como veremos logo, nada nos importa que un e outro sexan cuestionados: iso terá moita importancia dende un punto de vista histórico, pero non dende unha visión estética da poesía de Pondal: os achados históricos de Murguía poden ser rectificandos e mellorados. A poesía de Pondal non consente nin rectificacións nin melloras. Só lecturas atentas.

Como antes sinalamos, como cuestión previa que xulgamos importante, Murguía foi o primeiro en darnos unha idea artellada e cabal de país, unha idea de galegitude, de nacionalidade, ao cabo.

Pondal é o único poeta galego que ten interiorizada esta concepción do noso país. Non hai nin en Rosalía nin en Curros. Nin en ningún outro. E coidamos que nesa idea de Galicia pesou moito a que o mesmo Murguía profesou, defendeu e desenvolveu en centos de páxinas. É máis, Pondal, tendo en conta tan só os poemas de *Queixumes dos pinos*, recorre unha e outra vez a esa idea de comunidade nacional, unhas veces empregando directamente a voz nación ou *nazón* (*nazón* de Breogán, como no Himno Galego), e outras, que son as que máis nos interesa subliñar, en poemas de moi diverso contido e intención, reveladores da formación cultural que o noso poeta tiña, maiormente aprendida de Murguía. Do mesmo xeito poderíamos engadir a especial atención de Pondal polo idioma, pola lingua galega, que lle merece dous poemas apoloxéticos e vibrantes, ou a súa idea dunha sorte de federación dos pobos ibéricos no que Portugal (a nobre Lusitania) tería unha importante presenza. Outros aspectos máis se poderían considerar, como a rebeldía dun e doutro, o seu sentido cívico, a fe nun porvir glorioso para o noso pobo, e tantos outros nos que o alento, a forza e fe de Murguía, ao noso ver, son patentes.

Pode que os exemplos non sexan todo o completos que poden e deben ser para ben fundamentar esta apreciación. Case seguro que se poderá engadir algún outro.

Na obra de Pondal, a diferenza dos outros dous grandes poetas coetáneos, Rosalía e Curros, hai unha reiterada referencia ao concepto de patria, entendida como comunidade, ás veces como estirpe e sempre como unidade, como pertenza comunal, como pobo.

O termo patria xorde nos seus poemas nunhas doce ocasións, algunha vez Suevia ou Celtia son usadas no canto de Galicia, e recorre tamén a expresións como “eido de Breogán”, “os eidos patrios desta nobre Celtia”, “xente de Breogán”, “o eido noso”, “os fillos de Breogán”, “nazón de Breogán” e só unha vez se refire ao “pobo galego”, expresións que no seu conxunto demostran que, ao meu

ver, na conciencia de Pondal tiña un peso moi sinalado non só o concepto de comunidade galega, senón tamén o de galeguidade, entendida como a entendía Murguía: o ser de Galicia é o dunha comunidade diferenciada pola presenza dos elementos historia, lingua, raza, carácter, costumes, xeografía ou territorio, certas relacións de propiedade... Ou sexa, o que Murguía chamaba, conciencia de Galicia, conciencia de nós mesmos, conciencia de pobo.

Pero Pondal é un poeta, un creador, non un historiador como era Murguía. A este interesáballe contrastar datos; pero Pondal podía arrincar deses datos e crear sobre eles, transformándoos por medio dos recursos propios da expresión poética nunha síntese transcendente, motivada pola realidade pero xa diferente dela, situada noutro plano —o da creación literaria.

É grave erro, máis aínda, é grave traizón á esencia da poesía de Pondal dicir, como se ten dito, que os supostos da súa poesía repousan sobre crenzas que teñen sido fortemente abaladas. Porque é descoñecer a súa inmensa forza expresiva, a súa capacidade creadora e tamén a súa modernidade. E aínda tamén o seu espírito innovador.

Paréceme que Méndez Ferrín, xa en 1960 —e logo nun traballo de 1969 e despois no seu libro *De Pondal a Novoneyra*, de 1984— fai unha lectura nova de Pondal na que o define como innovador, como o equivalente galego do francés Leconte de Lisle, como o persoeiro principal da que el chama escola formalista galega. Como o francés, libera a estrofa da elocuencia desmedida; practica a virtude dunha dicción rigorosa e sabia... reacciona, ás veces monotonamente, contra as liberdades da versificación romántica; controla rexa e severamente a linguaxe poética; divórciase das formas lingüísticas máis familiares; arrópase brillantemente de cultismos; procura perífrases clásicas.

Como Leconte, engade, déixase enloiar por todo o bárbaro e primitivo, tendo os dous en común unha especial predilección polo helénico. E estuda a adxectivación de Pondal, subliñando a súa ousadía propia dunha estética visionaria, seguindo a terminoloxía de Carlos Bousoño.

E conclúe:

Poeta posromántico orixinal, de raigaña prerromántica e actitude paralela á do parnasianismo francés, obtén achádegos expresivos notorios e singulares. Para min Pondal é o máis moderno dos poetas galegos do XIX. Ou mellor diría, sen medo a esaxerar: Pondal é o primeiro poeta galego moderno.

Pondal é, asemade, o núcleo da Escola Formalista. Arredor da súa orixinalidade artéllanse os outros poetas, todos eles de xerarquía moi inferior.

Trátase dunha lectura nova de Pondal, posiblemente suxeita a moitas correccións. Pero ten o mérito notorio de que é un serio intento de procurar ao Pondal

poeta esencial, algo que poucas veces se ten conseguido: a crítica tense quedado enguedellada nas anécdotas –celtismo, bardismo, civismo, racismo– e, por iso, impedida de chegar ao Pondal creador.

De aí que se impoña volver a este clásico tan moderno, proceder a unha nova lectura da súa poesía, entrar nos seus procedementos expresivos –adxectivación, imaxes e demais artificios propios da expresión poética–, relacionalo con outros autores afíns e con aqueles outros aos que semella ter influído ata formar escola.

Entón teremos outra visión, sen dúbida máis certa e rica, deste noso grande entre os máis grandes.

Permítanme que remate volvendo ao principio. Sendo aínda, para dicilo á maneira de Pondal, un garrido rapacete que ben rexerse sabe, aos meus dezaseis ou dezasete anos lía os poemas de Pondal no libro regalado por Antón Beiras no alto do Tetón, alá nas miñas terras do Baixo Miño, de onde se ve a entrada da ría de Vigo. E facíao sobre un petróglifo que alí hai, din que o de maior extensión superficial de Galicia, unha enorme laxe, que toda ela mesmo semella un bordado en granito. Alí descubrín algo novo para min, diferente do que atopara en Curros ou en Rosalía: era outra maneira de dicir, outra linguaxe, outra arte. Guiado sempre polas miñas impresións iniciais, agora, 63 anos despois, penso que cómpre (eu diría que é urxente) volver a unha nova lectura de Pondal, e que aquela miña impresión primeira, aquel pálpito inicial, seguía tendo todo o seu valor. Aquel Pondal que eu descubría no alto do Tetón, que intuía ou apalpaba atoutiñando entre celtas, bardos e outras batallas, pero que me falaba doutra maneira, máis artística, máis culta, máis traballada, máis elusiva e máis moderna, era o inmenso Pondal que en certa maneira aínda permanece oculto, ou polo menos non sempre acaidamente valorado pola nosa crítica.

Non é ningunha profecía bárdica o que lles vou dicir: o verdadeiro Pondal está aínda por descubrir, dentro dos lindes antes expostos. Cando isto teña lugar, isto é, cando logremos recuperalo por enteiro, veremos que a realidade Eduardo Pondal está moi lonxe dos que pensan –infelices eles, porque viron o dedo que sinalaba para a lúa, pero non a lúa– que é un poeta arcaico, que a súa poesía é arqueoloxía ou debida a alguén fóra do seu tempo. Todo o contrario: verase que é o máis moderno, o máis artista e o máis orixinal do seu tempo.

Teño a total seguridade de que, para o poeta Eduardo Pondal, os tempos serán chegados.